

contemplations about himself. “Me-concept” is often described as a global notion, that is a general attitude of a person towards himself, what, in turn, consists of a large amount of “Me-concepts”, each of them is formed with a reference to a certain social role. Concepts of various aspects of a personality can essentially differ from each other, which help us to understand difference in a person’s behavior, for example, at home, at school, at work etc.

Professional “Me-concept” gives an opportunity to accomplish a specific vision of working problems, their adequate valuation and regulation of successful activity of a technical specialist.

Although the concept of “Me-concept” provides unity and identity of positive images, they can be quite inconsistent with each other and society and cause profound crisis of identity, impeding herself in the field of gender issues. Therefore, solving the issue of integration effects in the identification process is important to address the education of the individual as a representative of a particular gender, both in family and at the university.

Key words: Me-concept, self-awareness, self-esteem, subjective, objective, identity, reflection, socialization.

Отримано: 12.09.2013 р.

УДК 159.923

Ю.М.Сошина

ЦІННОСТІ ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В СИСТЕМІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКА

Ю.М.Сошина. Цінності та ціннісні орієнтації в системі ціннісно-смиислової сфери підлітка. У статті розглянуто компоненти ціннісно-смиислової сфери особистості підлітка. Подано аналіз «цінностей» та їх груп: термінальні та інструментальні цінності; духовні, матеріальні та суспільно-політичні; суспільні ідеали, ціннісні ідеали та цінності особистості. Наведено визначення ціннісних орієнтацій. Виявлено психологічну базу цінностей та ціннісних орієнтацій – це стійке коло інтересів підлітка. Визначено систему значимих цінностей: безпека, соціальність, зрілість, насолода та ціннісних орієнтацій: свобода, здоров’я, розваги, активне діяльне життя, любов, впевненість у собі (термінальні цінності); незалежність, сміливість у відстоюванні своєї думки, чуйність (інструментальні цінності).

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, підлітковий вік, ціннісно-смыслова сфера, особистісні цінності, ціннісні ідеали, самовизначення, самоствавлення.

Ю.Н.Сошина. Ценности и ценностные ориентации в системе ценностно-смысловой сферы подростка. В статье рассмотрено компоненты ценностно-смысловой сферы личности подростка. По-дан анализ ценностей и их групп: терминальные и инструментальные ценности; духовные, материальные и общественно-политические; общественные идеалы, ценностные идеалы и личностные ценности. На-ведено определение ценностных ориентаций. Выявлена психологическая основа ценностей и ценностных ориентаций – это устойчивый круг интересов подростка. Определена система значимых ценностей: безопасность, социальность, зрелость, наслаждение и ценностных ориентаций: свобода, здоровье, развлечения, активная деятельная жизнь, любовь, уверенность в себе (терминальные ценности); независимость, смелость в отстаивании своего мнения, чуткость (инструментальные ценности).

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, подростковый возраст, ценностно-смысловая сфера, личностные ценности, ценностные идеалы, самоопределение, самоотношение.

Постановка проблеми. Проблема цінностей та ціннісних орієнтацій є одним із центральних питань більшості наук, що вивчають людину в різних аспектах. Ціннісні орієнтації виникають у людини в процесі соціальної взаємодії як неминучий і завжди унікальний продукт її психічного розвитку, як відносно стійке психічне утворення, що піддається внутрішнім коливанням і змінам. Вони неминуче накладають відбиток на всі життєві прояви людини і набувають особливого значення на підлітковому етапі становлення особистості.

Ціннісні орієнтації є компонентом складної структури ставлень особистості до умов її існування та діяльності, пов'язуючи в єдине ціле суспільне, групове й індивідуальне у свідомості та поведінці. Наявність сталих ціннісних орієнтацій характеризує зрілість особистості, виступає як узагальнений показник рівня духовного розвитку. Тож, дослідження ціннісних орієнтацій відіграє непересічну роль у визначенні змісту психолого-педагогічного супроводу особистості підлітка у процесі життєвого становлення, що знаходить підтвердження у незгасаючому інтересі науковців і практиків до цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ціннісна тематика сьогодні у вітчизняній та зарубіжній психології є детально розробленою: сформовано понятійний апарат, запропоновано багато теорій, концепцій, моделей та класифікацій цінностей. Так, вивченню психологічних особливостей ціннісних орієнтацій і

рис особистості підлітків сприяли наукові здобутки низки вчених: вікові аспекти особистісних змін (Л.І. Божович, М.Й. Борисhevський, І.С. Кон, С.В. Кривцова, І.Ю. Кулагіна, А.Є. Личко, Д.Б. Ельконін та ін.); ціннісні орієнтації особистості (О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Л.Ф. Бурлачук, О.В. Петровський, І.П. Маноха, О.Т. Москаленко, М. Рокіч, В.А. Роменець, В.В. Столін, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, О.Б. Фанталова).

Цінністю вважається те, що людина особливо цінує в житті, те, чому вона надає особливий, позитивний життєвий сенс [7]. Дослідники виділяють їх певні групи. Наприклад, М.Рокіч виділяє: термінальні цінності – переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування з особистої або суспільної точки зору варта того, щоб до неї прагнути; інструментальні цінності – переконання в тому, що якийсь образ дій є з особистої і суспільної точки зору переважаючим в будь-яких ситуаціях. Термінальні цінності носять стійкіший характер, ніж інструментальні, причому для них характерна менша міжіндивідуальна варіативність.

В.П. Тугаринов поділяє цінності на три категорії: духовні (освіта, наука, мистецтво); суспільно-політичні (свобода, братерство, рівність, справедливість); матеріальні (техніка і матеріальні блага, які можуть виконувати функцію стимулятора індивідуально-психічного розвитку лише в сукупності з суспільно-політичними і духовними цінностями) [9].

Д.О. Леонтьєв виділяє три форми існування цінностей – суспільні ідеали (вироблені суспільною свідомістю і наявні в ній узагальнені уявлення про досконалість в різних сферах суспільного життя); предметно втілені цінності – ціннісні ідеали (реалізуються в процесі людської діяльності, їх втіленням може бути як сам процес діяльності – діяння, так і об'єктивований продукт діяльності – витвір, їх сукупність формує матеріальну та духовну культуру людства; цінності особистості – «законсервовані» відносини особистості зі світом, які відображають інваріантні аспекти загальнолюдського досвіду [6].

Слід зазначити, що однозначного визначення ціннісних орієнтацій також не існує. Так, їх розуміють як цілі, прагнення, бажання, життєві ідеали, систему певних норм (В.Б. Ольшанський, О.І. Титаренко), установки на ті чи інші цінності матеріальної або духовної культури суспільства (А.Г. Здравомислов, В.О. Ядов), вияв потреби (В.А. Злотніков), ставлення до навколишнього середовища (В.В. Водзинська), детермінанти прийняття рішень (Ю.М. Жуков), складні узагальнені системи ціннісних

уявлень (І.М. Попова, А.О. Ручка), основний канал перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людини (В.Г. Алексеева), типи пізнавальних реакцій людини (Е. Шпрангер). Таке розмаїття визначень свідчить про те, що поняття «ціннісні орієнтації» усе ще потребує конкретизації, визначення структури, видів ціннісних орієнтацій та їх місця у загальній системі ціннісно-сміслових утворень особистості.

Мета статті полягає у визначенні системи значимих цінностей та ціннісних орієнтацій у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У підлітковому віці починає формуватися стійке коло інтересів, які є психологічною базою цінностей та ціннісних орієнтацій підлітків. До особливостей психічного життя підлітка відносять залежність самоставлення від зовнішнього оцінювання та значні зміни у структурі цінностей і відношення до життя, орієнтування на отримання нового соціального досвіду (Л.І. Божович, Г.І. Давидова, І.С. Кон, В.С. Мухіна, Н.В. Соловйова, М.К. Павлова та ін. [2; 5], що зумовлює суттєві зміни у осмисленні життя підлітками.

Спеціальний аналіз літератури дозволяє виділити три основні напрямки дослідження ціннісних орієнтацій. По-перше, ціннісні орієнтації багато в чому задають життєву позицію і світогляд підлітка. При цьому постановка питання про значущі для школяра життєві цінності вимагає врахування тих вікових змін, які, як ми вважаємо, відбуваються в ціннісно-нормативній сфері учнів при переході від молодшого підліткового віку до старшого. Тут особливого значення набуває пубертатний період, коли важливу роль починають відігравати процеси, пов'язані зі статеворольовим самовизначенням [1].

По-друге, не можна не відзначити вплив соціально-стратифікаційних чинників на процес формування життєвих цінностей підростаючого покоління, коли все більшу значимість набувають питання, пов'язані з встановленням соціальної ідентичності та соціальної диференціації [3; 10]. У зв'язку з цим можна припустити, що ціннісні орієнтації сучасних підлітків будуть змінюватися в залежності від рівня освіти їхніх батьків, а також від позиції, займаної самим школярем у навчальному класі.

І нарешті, по-третє, становлення ціннісних орієнтацій підлітка відбувається в ситуації серйозних соціальних, економічних і політичних змін у сучасному суспільстві [4]. Подібні трансформації соціокультурних реалій, на яких багато в чому базується самовизначення підлітка, призводять до того, що його

життєві цінності формуються не просто в ситуації соціально-економічної нестабільності, а в ситуації ціннісно-нормативної невизначеності, коли серйозно порушені, характерні для стабільного суспільства, механізми передачі цінностей від старшого покоління молодшому [8]. У зв'язку з цим можливим є зниження значимості одних життєвих цінностей учнів і збільшення значущості інших.

У статті наведено матеріали психологічного дослідження, проведеного на базі Криворізької загальноосвітньої школи № 75, в дослідженні взяли участь 80 школярів 6-7-х класів віком від 12 до 14 років в рівній кількості хлопці та дівчата.

Для дослідження ціннісно-сислової сфери особистості підлітка ми використали методику М. Шварца для діагностики цінностей особистості (використовується для вимірювання значущості десяти типів цінностей та дозволяє виявити нормативні ідеали, структуру цінностей особистості, які впливають на особистість та проявляються в діяльності) та методику «Ціннісні орієнтації» М. Рокича (дозволяє виявити цінності-цілі (інакше, термінальні цінності) та цінності-засоби (інструментальні цінності)).

Так, розглянемо рангові значення по кожній з груп цінностей у хлопчиків-підлітків.

Таблиця 1

Рангові значення значимих цінностей для хлопців-підлітків

№ з/п	Цінності	Рангове значення
1	Насолода	8
2	Досягнення	10
3	Соціальна влада	7
4	Самовизначення	1
5	Стимуляція	6
6	Конформізм	9
7	Підтримка традицій	12
8	Соціальність	3
9	Безпека	2
10	Зрілість	4
11	Соціальна культура	11
12	Духовність	5

Як бачимо, особливо значущою для підлітків є цінність самовизначення, що не є дивним, оскільки це новоутворення саме

підліткового віку. Самовизначення – той особистісний конструкт, який є передумовою адекватного вибору життєвої позиції та подальшого особистісного розвитку.

Важливість «безпеки» для періоду отроцтва пов'язуємо насамперед з трансформаційними змінами у суспільстві, в сфері політики, економіки, тощо. Мотиваційна мета цього типу – безпека для інших людей і для себе, гармонія, стабільність суспільства і взаємостосунків, безпека сім'ї, взаємодопомога, здоров'я, почуття приналежності. Так, підліток почуває себе беззахисно перед нестабільністю оточуючого світу та може замкнутись у собі, або ж почати вживати алкоголь чи наркотики в пошуку уявного почуття безпеки.

Соціальність як значима цінність пов'язана з підлітковим максималізмом. У школярів це може проявлятися прагненням рівних можливостей для усіх, соціальної справедливості, миру в усьому світі, тощо.

Не менш важливою для підлітка є цінність «зрілість». Так, Г.В. Карпенко зазначає, «почуття дорослості» проявляється як ставлення до самого себе вже як до дорослого, уявлення чи відчуття себе повною мірою дорослим. Почуття дорослості в цьому віці не є обов'язково усвідомленим, однак воно є специфічною для підліткового віку формою самосвідомості, соціальної за своїм змістом [11].

Перейдемо до розгляду значимих цінностей у дівчаток-підлітків.

Таблиця 2

Рангові значення цінностей у групі дівчат

№ з/п	Цінності	Рангове значення
1	Насолода	1
2	Досягнення	8
3	Соціальна влада	9
4	Самовизначення	2
5	Стимуляція	4
6	Конформізм	10
7	Підтримка традицій	11
8	Соціальність	6
9	Безпека	3
10	Зрілість	5
11	Соціальна культура	12
12	Духовність	7

Як бачимо, найвищу цінність отримала категорія «насолада», тобто для дівчаток-підлітків має високе значення задоволення власних бажань щодо їжі, одягу, відпочинку тощо. Це пов'язано насамперед з тим, що сучасний світ пропагує «брендове» життя. Маючи певну річ (джинси Calvin Klein, туфлі від Christian Louboutin) у підлітка підвищується самооцінка та є можливість бути членом «елітної» референтної групи.

Друге та третє місця по значимості отримали категорії «самовизначення» та «безпека», їх характеристики ідентичні описаним вище щодо хлопців-підлітків.

Результати отримані за методикою М. Рокича «Ціннісні орієнтації» наступні. Так, термінальні та інструментальні цінності практично однаково розподілилися за значимістю у всіх респондентів. Розподіл термінальних цінностей показав, що практично у всіх випробовуваних на першому місці знаходиться свобода, далі йде здоров'я, розваги, активне діяльне життя, любов, впевненість у собі, цікава робота, решта цінностей зайняли у респондентів останні позиції.

Таблиця 3

Термінальні цінності

Цінність	% виборів
Свобода	31%
Здоров'я	27%
Розваги	14%
Активне життя	11%
Любов	10%
Впевненість у собі	7%

Розподіл інструментальних цінностей показав, що цінності мають чіткі позиції: на першому місці – незалежність, на другому місці – сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів, на третьому місці – чуйність (дбайливість).

Таблиця 4

Інструментальні цінності

Цінність	% виборів
Незалежність	57%
Сміливість у відстоюванні власної думки	29%
Чуйність (дбайливість)	14%

Можна зробити наступні висновки. Підлітки, розподіляючи термінальні цінності, роблять акцент на волі, незалежності,

здоров'ї і задоволенні власних потреб, проявляючи тим самим характерну для підліткового віку егоцентричну позицію, бажання бути відокремленим від дорослих, чітко відстоювати свою точку зору, а також діяти за своїм бажанням, всупереч заборонам. Розподіляючи інструментальні цінності, учні чітко дають зрозуміти, що для них важливіше за все здатність діяти самостійно, рішуче, сміливо відстоювати свою думку і погляди, але при цьому залишатися чуйним і турботливим по відношенню до оточуючих, зокрема близьких.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Теоретичний аналіз літератури показав, що проблема цінностей та ціннісних орієнтацій є детально розробленою, але все ще відсутня єдина та узагальнена точка зору на ці компоненти ціннісно-сміслової сфери особистості. Емпіричне дослідження дозволило визначити систему значимих ціннісних орієнтацій підлітків. Так, для хлопчиків-підлітків важливими є цінності «самовизначення», «безпека», «соціальність» та «зрілість». Для дівчат-підлітків найголовнішими є такі цінності: «насолада», самовизначення» та «безпека». Щодо ціннісних орієнтацій, то на першому місці знаходиться свобода, далі йде здоров'я, розваги, активне діяльне життя, любов, впевненість у собі, цікава робота, решта цінностей зайняли у респондентів останні позиції. Інструментальні цінності були розподілені наступним чином: на першому місці – незалежність, на другому місці – сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів, на третьому місці – чуйність.

Отримані результати щодо компонентів ціннісно-сміслової сфери не є вичерпаними та потребують подальшого розширення й доповнення даними наступних етапів емпіричного дослідження.

Список використаних джерел

1. Артюхова Ю.В. Ценности и воспитание / Ю.В. Артюхова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 117–121.
2. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: «Просвещение», 1968. – 464 с.
3. Волков Б.С. Психология подростка / Б.С. Волков. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 322 с.
4. Кирилова Н.А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников / Н.А. Кирилова // Вопросы психологии. – 2000. – № 4. – С. 29–37.

5. Кон И.С. Открытие «Я» / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
6. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д.А. Леонтьев // Вопросы философии. – № 5. – 1996. – С.15-26.
7. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. Заведений : В 3 кн. – 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2003. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 688 с.
8. Собкин В.С. Подросток: нормы, риски, девиации / В.С.Собкин, З.Б.Абросимова, Д.В.Адамчук, Е.В. Баранова. – М.: ЦСО РАО, 2005. – 358 с.
9. Тугаринов В.П. Теория ценностей в марксизме / В.П. Тугаринов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 124 с.
10. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / В.А. Ядов. – Л.: Наука, 1979. – 142 с.
11. Формування особистісної зрілості підлітків у позакласній роботі. – Електр. ресурс. – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2010_8/files/PD810_32.pdf

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Artjuhova Ju.V. Cennosti i vospitanie / Ju.V. Artjuhova // Pedagogika. – 1999. – № 4. – S. 117–121.
2. Bozhovich L.I. Lichnost' i ejo formirovanie v detskom vozraste / L.I.Bozhovich. – М.: “Prosveshhenie”, 1968. – 464 s.
4. Volkov B.S. Psihologija podrostka / B.S. Volkov. – М.: Pedagogicheskoe obshhestvo Rossii, 2001. – 322 s.
4. Kirilova N.A. Cennostnye orientacii v strukture integral'noj individual'nosti starshih shkol'nikov / N.A. Kirilova // Voprosy psihologii. – 2000. – № 4. – S.29–37.
5. Kon I.S. Otkrytie «Ja» / I.S. Kon. – М. : Politizdat, 1978. – 367 s.
6. Leont'ev D.A. Cennost' kak mezhdisciplinarnoe ponjatie: opyt mnogomernoj rekonstrukcii / D.A. Leont'ev // Voprosy filosofii. – № 5. – 1996. – S.15-26.
7. Psihologija: ucheb. dlja stud. vyssh. ped. ucheb. Zavedenij : V 3 kn. – 4-е изд. – М.: Gumanit. изд. centr «VLADOS», 2003. - Кн. 1: Obshhie osnovy psihologii. – 688 s.
8. Sobkin V.S. Podrostok: normy, riski, deviacii / V.S.Sobkin, Z.B.Abrosimova, D.V.Adamchuk, E.V.Baranova. – М.:CSO RAO, 2005. – 358 s.
9. Tugarinov V.P. Teorija cennostej v marksizme / V.P. Tugarinov. – L.: Izd-vo LGU, 1968. – 124 s.

10. Jadov V.A. Samoreguljacija i prognozirovanie social'nogo povedenija lichnosti / V.A. Jadov.– L.: Nauka, 1979.– 142 s.
11. Formuvannja osobystisnoi' zrilosti pidlitkiv u pozaklasnij roboti. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2010_8/files/PD810_32.pdf

Y.M.Soshyna. Values and valued orientations in the system of valued and semantic sphere of a teenager. The article envisages the components of valued and semantic sphere of a teenager's personality. Values and their groups are given as the following: terminal and instrumental value (M. Rokeach); moral, material and social and political (V.P. Tugarinov); social ideals, value, ideals and personality value (D.A. Leontiev). The definitions of valued orientations are being revealed: as objective, aspirations, desires, ideals of life (V.B. Olshanskyi, A.I. Titarenko); settings on the certain values of the material or moral culture (A.G. Zdravomislov, V.O. Yadov); demonstration needs (V.A. Zlotnikov). The psychological basis of values and valued orientations is a stabilized focus of teenager interests. The most significant value of boyhood – the value of self-determination as a personality construct, which is a prerequisite for further personality evolution and an adequate choice life position are being revealed. The peculiarities of a teenager's psychical life are defined: the dependence of self-relations from the external assessment, significant changes in the structure of value and relations to the life, orientations on getting a new social experience. The important values are empirically researched: safety, sociality, maturity, pleasure and valued orientations: freedom, health, gaiety, activity life, love, self-confidence (terminal values); independence, brave defend views, sensitivity (instrumental values). Further study of a personality's valued and semantic sphere to distention and addition of the research is planned.

Key words: values, valued orientations, teenage, valued and semantic sphere, personality values, valued ideals, self-determination, self-relation.

Отримано: 14.09.2013 р.